

PALLÓ GÁBOR

FOLYÓIRATROBBANÁS AZ 1950-ES ÉVEKBEN

BME Fizikai Intézet, Tudománytörténeti Kutatócsoport*

Az 1950-es években Magyarországon hirtelen gyors változás következett be a természettudományi folyóiratok számában. A változás robbanásszerűen ment végbe.

A jelenséggel egy általánosabb tudománytörténeti feltevést próbálok alátámasztani (de persze az itteni adatokkal még nem bizonyítani). Eszerint az elmúlt évszázad magyarországi természettudományában a döntő jelentőségű fordulatok valamiképpen összefüggésbe hozhatók a megjelenő tudományos folyóiratok számával, számuk ugrásszerű megváltozásával.

Az 1950-es években különlegesen mélyreható változás következett be a tudományos életben, mindenekelőtt az intézményi és anyagi feltételekben. A Magyar Tudományos Akadémia szerepe radikálisan átalakult. Az új struktúrában a tudomány országos irányítását egyetlen centrumba vonták össze, és ez a centrum — a Minisztertanács mellett működött Tudományos Tanács átmeneti irányítását követően — az Akadémia lett. A változás következtében az egyetemekről elragadták a kutatói vénával rendelkező szakembereket, és áthelyezték őket a sorra alakuló akadémiai kutatóintézetekbe, az egyetemenél lényegesen jobb kutatási feltételek közé.

Ezzel nemcsak szovjet, hanem világtendenciát is követtek: a természettudomány ebben az időszakban fordult új korszakába, melyet „big science”-nek szokás nevezni, és amely akkora vállalkozásokat hozott létre, amelyek már sehogyan sem fértek el az egyetemek falai között. A magyarországi természettudományos kutatás a változások következtében sok szempontból olyan előnyös helyzetbe került, mint korábbi története során soha. Más kérdés, hogy az egyetemek viszont éppilyen veszteséget szenvedtek.

Az akadémia adatai általánosságban jól reprezentálják az egész tudományos fejlődést, ezért a folyóiratrobbanás szélesebb jelenségét is pontosan mutatja az akadémiai folyóiratok száma.

1950-ben megalakult az Akadémiai Kiadó, majd 1952-ben az Akadémiai Nyomda is, és ez már önmagában is jelezte a publikációs lehetőségek megnövekedését. Korábban az *Akadémiai Értesítő* illetve a *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* közölt a természettudományos tanulmányokat. A *Mathematikai és természettudományi közlemények vonatkozólag a hazai viszonyokra* c. sorozat a két háború közötti időszakban monográfiák kiadására specializálódott, az Akadémia német nyelvű folyóirata, a *Mathematische und naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn* pedig fokozatosan megszűnt a harmincas évek elején.

Az új fejleményeket jól mutatják az akkoriban újonnan megjelent fizikai folyóiratok. Míg korábban az említett akadémiai folyóiratokon kívül csupán a Természettudományi Társulat

*A munka az OTKA támogatásával végzett kutatás keretében készült.

által gondozott és jegyzett *Mathematikai Fizikai Lapok* adott közlési lehetőséget, most 10 új folyóirat is, és köztük az MTA-hoz köthetők vannak többségben. A változás tehát tagadhatatlanul robbanásszerű.

A jelenség magyarázata alighanem összefügg a fizikusszakma alapvető megváltozásával a tudomány rendszerében. Nem csupán az itthoni átalakulásokkal, hanem az ezeket részben iniciáló nemzetközi fejleményekkel is. Ez utóbbit korszakunkban talán a nukleáris energia katonai és gazdasági jelentősége reprezentálja legjobban, és az ezzel összefüggésben kiépült hatalmas tudományos szervezet. Magyarországon is óriási növekedésnek indult a fizikus kutatómunka, főként az új intézetek, esetünkben a KFKI létrejöttével. A fizikusközösség létszáma jelentős mértékben gyarapodott, nagyrészt az ugyancsak 1950-ben beindult fizikusképzésnek köszönhetően. Ezért is kellettek az új folyóiratok. A robbanás bizonyára összefügg a tudósok területfoglalási törekvéseivel is.

A többi szakma helyzete számos analógiát mutat, és a folyóiratkiadás összesített számai ugyancsak robbanásszerű változásról tanúskodnak. 1951-ben az *Értesítő* mellett (amely 1956-tól alakult át *Magyar Tudománnyá*) 11 új, idegennyelvű folyóirat jelent meg, és folyamatosan nőtt a magyar nyelvűek száma is. Utóbbiak egy részét teljes mértékben az Akadémia adta ki, egy részét pedig csak részben. Jellemző, hogy 1957-ben már összesen 69 akadémiai folyóirat működött.

Kiemelkedő fontosságra tettek szert az idegennyelvű folyóiratok, az *Acták*, amelyek révén, legalábbis elvben, be lehetett kapcsolódni a nemzetközi információterjedés áramköreibé. 1957-ben az Akadémia már összesen 126 idegennyelvű folyóiratot jelentetett meg. A természettudományos területeken 15-öt. Az *Actákat* a referált folyóiratok közé számították, és ez önmagában is jelzi, hogy felkeltették a nemzetközi szakmai körök figyelmét, mégpedig vizsgált korszakunk későbbi részében jobban, mint a korábbiakban. Elvben tehát érdemes volt az *Actákban* publikálni.

A *Science Citation Index* (SCI) adatai alapján készült becslés segítségével megállapítható, hogy a magyar szerzők cikkei között még a Nyugattól való teljes elzárkózás időszakában is kiugróan a legmagasabb arányt éppen a Nyugaton megjelent publikációk képviselték: 75,6 %-ot. A szocialista országokban (beleszámítva a Szovjetuniót is) megjelent közlemények aránya annak ellenére elenyészően alacsony volt, hogy a nemzetközi tudományos kapcsolatok szinte kizárólag ezekre az országokra irányultak: az arány mindössze 2,7 %. Mindezt tekintve véve az *Acták* sikere jelentékenynek mondható: a magyar szerzők számításba vett közleményeinek 21,7 %-át tették ki.

Az Akadémia komoly publikációs lehetőséget nyitott a megnövekedett magyar eredmények számára, és ez legalábbis abból a szempontból sikeresnek mutatkozott, hogy az itt megjelent tanulmányok jelentős súlyt képviseltek a nemzetközileg is számontartott tudományos közlemények között.

A SCI-ban az is megvizsgálható, hogy a magyar szakemberek fentebb számbavett cikkei hányan idézték, illetve, össze lehet hasonlítani a különböző országokban megjelent tanulmányok idézettségét. Az eredmény szerint, legalábbis kvalitatíve, a publikációk számához hasonló megoszlást kaphatunk az idézettségre vonatkozóan is. A legtöbb idézetet (az összes idézet 84,8 %-át) a nyugati folyóiratokban megjelent cikkek kapták. A Magyarországon megjelent idegennyelvű művek szerepeltek a második helyen 13,8 %-kal, és a szocialista országokban közölt publikációk csak 1,4 %-os arányt képviseltek. Mindez arra is utal, hogy az egészben elfoglalt arányukhoz képest a nyugaton megjelent közlemények nagyobb, a keletiek pedig kisebb figyelmet keltettek, tehát akkoriban is kifizetődőbb volt a nyugati folyóiratban publikálni.

Az idézettség adataiból az is kitűnik, hogy a Magyarországon megjelent tanulmányokat is figyelemmel kísérték, és korántsem jelentett automatikus izolációt, ha valaki ezekben közölte munkáit.

Formálisan az 1970-es éveket követően is fennmaradt a tudomány 1950-ben kialakított intézményi szerkezete, tartalmát tekintve azonban lényeges átalakuláson ment keresztül. Az *Acták* szerepe követte a lassú változást, és az 1970-es évek végén már felmerült az alapvető átértékelés szükségessége is. 1978-ban a *Magyar Tudományban* vita bontakozott ki szerepükről, amely vitában a résztvevők egyrészt regisztrálták, hogy jelentősen visszaesett a magyar szerzők igénye arra, hogy az *Actákban* publikálhassanak, másrészt szükségessé vált az *Acták* működésére vonatkozó önkritika: a közlési szokások nemzetközi kapcsolatrendszerében alapvető eltolódások következtek be az idők folyamán, a tudomány internacionálisabb

